

Валерій Кундельський,
аспірант кафедри історії України
Кам'янець-Подільського
національного університету
імені Івана Огієнка

**ПОЛЬСЬКИЙ ЧИННИК У МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ
ВЗАЄМИНАХ НА ТЕРЕНАХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ
УКРАЇНИ (1793–1850 рр.): ОСМИСЛЕННЯ
СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

У статті простежено сутність польського впливу у Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст., а також на основі досліджень вітчизняних і зарубіжних авторів проаналізовано вплив польського етносу в міжнаціональних відносинах регіону. Головний акцент зроблено на відображенні особливостей міжнаціональних стосунків у регіоні кінця XVIII – першої половини XIX ст. Підкреслено, що деякі автори звертають увагу на зміни в ставленні між поляками та українцями і як воно позначилося на їх культурному та освітньому розвитку.

***Ключові слова:** Правобережна Україна, міжнаціональні відносини, поляки, російська влада.*

Проблеми міжнаціональних відносин є актуальними в умовах сучасного державотворення в Україні. Непорозуміння етнічного характеру між народами впродовж історичного часу слугувало причиною локальних воєн і взагалі підривало мир у всьому світі. І на сьогодні міжнаціональні відносини є визначальним чинником конфліктів у світі. Саме тому є необхідність враховувати досвід міжнаціональних взаємин в різні історичні часи.

В українській і зарубіжній історіографії поки що недостатньо вивчене питання польського чинника у міжнаціональних взаєминах Правобережної України наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. В. Антонович, М. Костомаров, М. Грушевський, Д. Дорошенко, Н. Полонська-Василенко, І. Крип'якевич, Л. Баженов, М. Бармак, Б. Гудь, Ю. Поліщук, О. Реснт, А. Філінюк, Н. Щербак, В. Верига, О. Субтельний, П. Р. Магочій, С. Камінський, Д. Бовуа, Н. Дейвіс та інші звертали

увагу на складні українсько-польські, російсько-польські, українсько-російські, польсько-єврейські взаємини з моменту включення регіону до складу Російської імперії та в наступні історичні періоди.

В контексті вивчення польського чинника у міжнаціональних взаєминах Правобережної України даного історичного часу потрібно враховувати те, що характер, сутність, спрямування міжнаціональних відносин в регіоні визначався співіснуванням корінних жителів регіону – українців із представниками таких етносів, як росіяни, поляки, євреї та інші. Адже українці та представники трьох зазначених етносів кількісно склали абсолютну більшість мешканців Правобережної України і відігравали визначальну роль у політичному, економічному, соціальному та духовно-культурному житті. Питома вага представників інших народів та етнічних груп, які проживали у Правобережжі була незначною і не справляла помітного впливу на характер, суть міжнаціональних взаємин.

В даній статті ставиться завдання розкрити сутність польського чинника у міжнаціональних відносинах регіону і дати характеристику сучасної історичної літератури з даного питання, розкрити невивчені раніше проблеми.

Якщо говорити про основну вісь міжнаціональних взаємин у Правобережній Україні від анексії Російською імперією і до середини XIX ст., то вона, як зазначає французький дослідник Д. Бовуа, проходила між польськими панами-землевласниками та українськими селянами-кріпаками [3, с.71]. Адже на території регіону серед дворян Російської імперії переважну більшість становили польські поміщики. Російській владі не вистачало чиновницького апарату. Саме тому колишні польські поміщики прийняли статус російських дворян і під протекцією царизму здійснювали феодально-кріпосницьке гноблення корінних жителів регіону – українських селян. Численні архівні джерела та інші історичні матеріали підтверджують вищесказане.

У реалізації національної політики царизм враховував власні імперські інтереси, а також роль поляків у суспільно-політичному житті регіону. Якщо раніше російська влада з

терпінням і навіть симпатією ставилась до українських намагань як противагу до польського руху, то з початку ХІХ ст. ситуація діаметрально змінилась. Союзниками росіян проти українців виступили поляки, до яких російська влада ставилась із прихильністю та симпатією і на яких вона спиралась, здійснюючи політичний курс. Цей альянс був нетривкий, але важливий та необхідний для обох сторін. Кооптувавши польських магнатів і шляхту в російське дворянство, царизм заручився не стільки союзом з ними, скільки домігся їх нейтралізації і цим самим унеможливив об'єднання поляків та українців. Відтак у російсько-польсько-українському трикутнику росіяни і поляки (головним чином магнати і шляхта) виступали більше союзниками, ніж суперниками. У спольщеному регіоні надовго запанували польські порядки та культура, а царизм отримав можливість спертися на польське дворянство, зберігаючи більшість його традиційних привілеїв [16, с.163].

Ставлення російського самодержавства до поляків у Правобережній Україні (1793–1850 рр.) можна поділити на два етапи: 1) 1793–1825 рр., етап підтримки польської шляхти російською владою, надання різноманітних пільг, особливо в період Павла І та Олександра І. 2) 1825–1855 рр., етап переслідування, репресій російською владою польського етносу за Миколи І., спроба викорінити польські впливи в регіоні, особливо після придушення Польського повстання 1830–1831 рр. і русифікувати Правобережжя.

Слід зазначити, що за Миколи І викорінити польський вплив в суспільно-політичному житті регіону царизму не вдалося. Так, у 1850 р. близько 5 тис. польських землевласників володіли 90 % землі і 1,2 млн. кріпосних селян у Правобережній Україні [14, с.244]. Не випадково Д. Бовуа стверджує, що “поляки аж до Жовтневої революції, попри їх неприязнь до росіян, порозумівались з ними коштом українців” [3, с.46, 364].

Розглянемо, як сучасні дослідники висвітлюють у своїх працях сутність польського чинника у Правобережній Україні в означений історичний час. Дослідник зі Львова Б. Гудь простежує довготривалий (більше 600 років) українсько-польський конфлікт, звертає увагу на міжнаціональні

протиріччя в регіоні, зокрема в таких працях, як “Українці – поляки: хто винен? У пошуку першопричин українсько-польських конфліктів в першій половині ХХ ст.” [6], а також у книзі “Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект” [7].

Гостре російсько-польське та полько-українське протистояння у Правобережній Україні наприкінці ХVІІІ – до початку ХХ ст. стали предметом системного дослідження у монографії Н. Щербак “Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.)” [18].

Відомий фахівець з історії ХІХ ст. професор О. Реєнт у праці “Україна в імперську добу (ХІХ – початок ХХ ст.)” висвітлює окремі аспекти міжнаціональних взаємин у контексті загального становища українських земель у складі Російської та Австрійської (пізніше Австро-Угорської) імперій, простежує зміни в національному складі населення у різних регіонах України [13].

Окремі штрихи міжнаціональних відносин у Правобережній Україні, а також роль і місце польської національної меншини розкрито в монографії Ю. Поліщука “Національні меншини Правобережної України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець ХVІІІ – початок ХХ століть)” [12].

У працях А. Філінюка досліджена специфіка інкорпорації Правобережної України до складу Російської імперії, характер, сутність, спрямування міжнаціональних взаємин. Особливої уваги заслуговує монографія “Правобережна Україна наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ століть: тенденції розвитку і соціальні трансформації” [17]. Автор у контексті осмислення інкорпорації регіону російським царизмом розкриває сутність альянсу російської влади та польської магнатської верхівки, дає характеристику міжнаціональних взаємин у Правобережній Україні.

Історик М. Бармак з Тернополя при дослідженні національних меншин Правобережної України (німці, чехи, євреї) торкається і польського чинника в регіоні, зокрема показує, що польські магнати Чарторийські та Яблоновські

сприяли німецькій колонізації Волині у першій половині XIX ст. [1].

Українсько-канадський історик П.-Р. Магочій звертає особливу увагу на багатоетнічну історію України, показує роль і місце польського етносу в історії Правобережної України [10]. Однак викликають сумніви певні тлумачення автора, зокрема “шляхта використовувала польських та українських кріпаків на своїх підприємствах, особливо на виробництві цукру” [9, с.28]. Відомо, що поляки, як етнос, у регіоні не були в кріпацькій залежності, основний тягар феодально-кріпосницької системи несли українські селяни-кріпаки, яких нараховувалося в регіоні близько 90 % усього населення.

Дослідник з Канади В. Верига вказував на безправне становище українців і загострення соціальної боротьби, що виникала часто на міжнаціональному ґрунті серед польських панів-землевласників й українських селян-кріпаків [4].

Вивченням польського чинника в контексті міжнаціональних відносин займаються і зарубіжні дослідники. Д. Бовуа, вчений із Франції, вивчає так званий трикутник: російська влада – польська шляхта – українські селяни. Особливий інтерес становлять праці: “Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793–1830 рр.” [2], і “Шляхтич, кріпак, ревізор. Польська шляхта між царизмом та управлінням масами (1831–1863)” [3]. Дослідник звертає увагу на поліетнічну історію Правобережної України. Зокрема, автор наголошує, що на сьогодні маловивченим питанням є проблема взаємовідносин польської магнатської верхівки та російської влади. Незважаючи на втрату польської державності наприкінці XVIII ст., у Санкт-Петербурзі в першій чверті XIX ст. проживала значна частина поляків, які займали високі державні посади в Російській імперії і справляли помітний вплив на суспільно-політичне життя Росії. Автор підкреслює про те, що досі так і не написано ґрунтовного монографічного дослідження про взаємовідносини польських магнатів та російської влади [2, с.16-17, 23]. Д. Бовуа також порушує питання про поступову асиміляцію дрібної польської шляхти в українських селян, що на сьогоднішній день також дуже слабо вивчене в історичній літературі [3, с.170-173]. Відносини дрібної польської шляхти та

українських селян-кріпаків аж ніяк не можна назвати соціально загостреними, на відміну від відносин польських магнатів та українських селян-кріпаків.

С. Камінський (Люблін, Польща) показує історію Речі Посполитої як історію поляків, білорусів, українців та інших народів. В його праці говориться про втручання російської влади у внутрішнє життя Речі Посполитої, про колабораціоністську політику останнього польського короля С. Понятовського [8].

О. Тихонов (Росія) досліджує національну політику Російської імперії стосовно католиків, мусульман та іудеїв наприкінці XVIII – на початку XX ст. Вчений торкається і польського впливу, зазначаючи, що російська влада проводила політику ізоляції католиків від поляків, прагнучи створити власну римо-католицьку церкву, вільну від Папи Римського [15].

Інші російські історики досліджують російську політику інтеграції „іногородців” в державне тіло імперії, не забуваючи при цьому про постійну присутність польського впливу (Л. Горизонтов “Парадоксы имперской политики” [5], (А. Миллер “Украинский вопрос в политике властей” [11].

Таким чином, вивченням історії польського чинника у Правобережній Україні, зокрема в період кінця XVIII –першої половини XIX ст., дослідники займалися тривалий час. Зусиллями вчених і краєзнавців накопичено чималий фактичний матеріал. Однак, незважаючи на істотні зміни в розкритті теми польського чинника в контексті міжнаціональних взаємин на території регіону, потреба в подальшому її дослідженні залишається і сьогодні актуальною. На основі загальнотеоретичних праць (О. Реєнт, Н. Щербак, О. Тихонов та ін.) праць даного періоду (М. Бармак, Б. Гудь, А. Філінюк, Д. Бовуа та ін.), історико-краєзнавчих розвідок, досліджень зарубіжних авторів можна зробити певні висновки.

У контексті вивчення польського чинника є потреба в глибокому вивченні культурно-освітнього життя, мовних проблем, конфесійних відносин, соціально-економічних, політичних проблем на теренах Правобережної України. На їх розвиток впливали українсько-польські, польсько-російські,

польсько-єврейські та інші взаємини, співвідношення політичних сил, економічний та військовий потенціал, ступінь національної свідомості різних етносів регіону, діяльність окремих історичних діячів тощо.

Останнім часом навіть на міждержавному рівні загострилися українсько-польські міжнаціональні відносини, особливо у зв'язку з переоцінкою подій Другої світової війни. Щоб уникнути ксенофобії, антиукраїнських чи антипольських комплексів, потрібен виважений науковий підхід до історичного минулого. Адже навіть у складні часи інкорпорації Правобережжя до складу Російської імперії взаємини поляків і українців не були ворожими та непримиренними.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бармак М. В. Міграційні процеси серед німецького, чеського та єврейського населення Волинської губернії (1796–1914) : дис. канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Бармак Микола Валентинович. – Львів, 1999. – 228 арк.

2. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793–1830 рр. / Даніель Бовуа; перекл. Зої Борисюк. – Львів : Кальварія, 2007. – 296 с.

3. Бовуа Даніель. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та управління масами (1831–1883) / Даніель Бовуа – К. : Інтел, 1996. – 415 с.

4. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.) / Василь Верига. – Львів : Світ, 1996. – 447 с.

5. Горизонтов Л. Е. Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX века) / Л. Е. Горизонтов. – Москва : Индига, 1999. – 272 с.

6. Гудь Б. Українці – поляки: хто винен? У пошуках першопричин українсько-польських конфліктів першої пол. XX ст. / Богдан Гудь. – Львів : Кальварія, 2000. – 192 с.

7. Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект / Богдан Гудь. – Харків : Акта, 2001. – 478 с.

8. Камінський Сулима, Анджей. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505–1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура / Анджей Сулима Камінський; пер. з пол. Я. Стріхи. – К. : Наш час, 2011. – 263 с.

9. Магочій П.-Р. Ілюстрована історія України / Павло-Роберт Магочій; пер. з англ. С. Біленького, карти П.-Р. Магочій, науковий консультант Н. Кушко, дизайн М. Притикіна та Я. Гаврилюк, ред. В. Пономарьов, Т. Кучер-Томченко. – К.: Критика, 2012. – 447 с.

10. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів / Павло-Роберт Магочій; пер. з англ.: Е. Гйидель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук; карти П.-Р. Магочій; покажчики Л. Ільченко; наук. ред С. Біленький; ред. Укр. Вид.

Л. Ільченко; відп. Ред. В. Падык. – Ужгород: Вид-во В. Падыка, 2012. – 794 с.+XXII с.+карти+табл.

11. Миллер А. И. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.) / А. И. Миллер. – Санкт-Петербург : Алетейя, 2000. – 260 с.

12. Поліщук Ю. М. Національні меншини Правобережної України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX століття) / Ю. М. Поліщук. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 432 с.

13. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / О. П. Реєнт – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 340 с.

14. Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; вст. ст. С. В. Кульчицького / Орест Субтельний. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.: іл.

15. Тихонов А. К. Политика Российской империи по отношению к католикам, мусульманам, иудеям в последней четверти XVIII – начале XX в.: дис. док. ист. наук: спец. 07.00.02 – Отечественная история / Тихонов Андрей Константинович. – СПб., 2008. – 496 с. // URL [//www.dissercat.com/content/politika-rossiiskoi-imperii-po-otnosheniyu-k-katolikam-musulmanam-iudeyam-v-poslednei-chetve](http://www.dissercat.com/content/politika-rossiiskoi-imperii-po-otnosheniyu-k-katolikam-musulmanam-iudeyam-v-poslednei-chetve).

16. Філінюк А. Г. Міжнаціональні відносини в Правобережній Україні на межі XVIII – XIX ст. у контексті політичних і соціально-станових чинників / А. Г. Філінюк // Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2010. – Т. 20. – С. 158-171.

17. Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації: монографія / А. Г. Філінюк. – Кам’янець-Подільський : Аксіома, 2010. – 728 с.

18. Щербак Н. О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століть): монографія / Н. О. Щербак. – К.: ПЦ “Ризографіка”, 2005. – 616 с.

V. Kundelskyi. POLISH FACTOR IN INTERNATIONAL RELATIONS ON THE TERRITORY OF RIGHT-BANK UKRAINE (1793-1850 gg.): COMPREHENSION OF MODERN LITERATURE

The article traced the essence of Polish influence in the Right-Bank Ukraine during the late XVIII – first half of XIX ages; based on research of domestic and foreign authors analyzed the state of modern historical literature according to this issue.

In the context of the study of the Polish factor in international relations of Right-Bank Ukraine in a certain historical period the essence, the character of international relations defined as coexistence between Ukrainians as native residents of this region with Russians, Poles and Jews. The share of other ethnic groups was not significant, because they did not play a weighty role in international relations of Right Bank region.

The main axis of international relations in the region during the late XVIII – first half of XIX ages took place between the Polish landowners and Ukrainian

peasants-serfs. Former Polish landowners received the status of Russian nobles and under the patronage of the Russian authority performed the feudal oppression of Ukrainian peasants.

Some authors draw attention to the lesser-known issue of the essence of Polish factor in the region (D. Bovua, B. Hud', A. Filinyuk, N. Scherbak et al.). In particular, D. Bovua exploring the so-called triangle: the Russian authority – the Polish gentry – Ukrainian peasants, drew attention to the lack of issue's research due to interconnection between Polish magnate tops and Russian authorities. A. Filinyuk when considering the development of traditions and social transformations in Right-Bank Ukraine focuses on the nature of the alliance amid the Russian authorities and Polish magnate tops.

Polish factor in the context of international relations in the Right Bank studied not enough. There is a need for deeper research of the cultural and educational life, language issues, confessional relations, socio-economic and political problems related to the essence of Polish influence.

Key-words: Right-Bank Ukraine, international relations, Poles, Ukrainians, Russian authority.

B. Kundelskyy. POLSKI ZNACZENIE W STOSUNKACH MIĘDZYNARODOWYCH NA TERENIE PRAWOBRZEŻNEJ UKRAINY (1793–1850 rr.): ROZUMIENIE LITERATURY WSPÓŁCZESNEJ

W artykule ślady istotę wpływów polskich w prawobrzeżnej Ukrainy końca XVIII – początku XIX wieku. Na podstawie badań autorów krajowych i zagranicznych przeanalizował nowoczesną literaturę historyczną na ten temat.

Główną ośią stosunków międzynarodowych w regionie HVIII – koniec pierwszej połowy XIX wieku. Panama miała miejsce między polsko-ukraińskich ziemian i chłopów.

Niektórzy autorzy zwracają uwagę na mało zbadanym pytanie o istotę czynnika polskiego w regionie (D. Beauvois, B. Hud, A. Filinyuk, N. Scherbak et al.). Istnieje potrzeba głębszego poznawania życia kulturalnego i edukacyjnego, problemy językowe, stosunków państwowych i politycznych aspektów.

Słowa kluczowe: prawobrzeżna Ukraina, stosunki międzynarodowe, polskie, rosyjskie władze ukraińskie.